

alapossága, ami azt eredményezi, hogy akár kommentárokkal ellátott szakirodalmi jegyzékként is számos részletre kiterjedő tájékoztatást nyújt a kor gondolatáramlatairól és egyéni teljesítményeiről. A szellemi teljesítmények számbavételén kívül nem csekély jelentőségű a mű intézmény- és társadalomtörténeti „tanulsága” sem, mind az általános elméleti tendenciák érvényesülését illetően, mind pedig a sajátosan erdélyi társadalmi tendenciák szempontjából. A szervezettörténet jelenségei közül egyesek feltűnő hasonlóságot mutatnak mai állapotainkkal, ilyenek például az egyetem és az egyesület közötti konkurenciális viszonyok, az egyes szakosztályok önállósulási és kiválási törekvései, új kereteket kereső személyes ambíciók (például a Természettudományi Szakosztálynak 1875-ben a Természettudományi Társulatként való

önállósulása, Orvos-természettudományi Társulattá alakulása, majd 1879-ben újraegyesülése az egyesülettel, Finály Henrik hasonló elképzelése az EME-től független, önálló tudományos társaságról), a humán tudományi és természettudományi szakosztályok versengése azért, hogy kinek a céljait szolgálja az egyesület folyóirata, az Erdélyi Múzeum, stb. Akadémiai és múzeumi egyesületünk előtörténetének és a tevékenysége kapcsán felmerülő problémák jellegének a megismerése éppolyan fontos eszme- és tudománytörténeti adalék, mint az Erdélyi Múzeum évfolyamainak szerkesztési elvei vagy a folyóiratban publikáló szakemberek korabeli gondolkodástörténeti tájékozottsága és kérdésfelvetéseinek eredetisége.

Ungvári Zrínyi Imre

Szemléletváltás a Makkai-kutatásban

Ifj. Fekete Károly: Tudománnyal és a hit pajzsával. Válogatott Makkai-tanulmányok. Az Erdélyi Református Egyházkerület kiadása, Kvár 2008. 175 lap

Ifj. Fekete Károly debreceni teológus professzor érdekesítő könyvet jelentetett meg Makkai Sándorról az Erdélyi Református Egyházkerület kiadásában. A kiadó megválasztása nem véletlenszerű: a Nagyenyeden született Makkai Sándor (1890) életének legfontosabb szakaszai – a nagyenyedi, kolozsvári, sepsiszentgyörgyi tanulmányok, a kolozsvári teológusi és egyetemi képzés (1908–1912), a lelkesi szolgálat első éve (1912–1918), a Kolozsvári Teológia professzori katedráján kifejtett tevékenység (1918–1926) s végül a püspöki szolgálatban eltöltött évek (1926–1936) – a sárospataki professzorkodás évét (1917–1918) leszámítva egészen 1936-os magyarországi kitelepedéséig Erdélyhez, Kolozsvárhoz, az erdélyi református szellemiség hagyományához és a két világháború közötti jelenéhez kötődnek. A kötet tanulmányai azonban korántsem korlátozódnak Makkai életének csupán az erdélyi időszakára. Egész életének a pályáival végigkövethető bennük, a debreceni tanársággal eltöltött, az

erdélyi olvasó számára talán kevésbé ismert utolsó 15 esztendő (1936–1951) is beleértve.

Az erdélyi Makkai-kutatások eléggé esetlegesek és egyoldalúak. Ez összefüggésben áll azzal, hogy az itteni Makkai-kép meglehetősen egysíkú, mivel máig sem tudott kiszabadulni az erdélyi értelmiségi tudatban mélyen gyökeret eresztő *nem lehet* probléma, a vele kapcsolatban felmerülő kisebbségi létparadoxon körüli folytonosan újratermelő előítéletek és mítoszképződés szorításából, ami eléggé behatárolja és leszűkíti a mindenkor Makkai-kutatások szellemi horizontját, s a kisebbségi lét kritikus válsághelyzeteire való időzítetttségük minduntalan megtöri e kutatások természetes folyamatosságát. A bejártott értelmezési sémák a nyilvánosságban is olyannyira begyökereztek, hogy a *nem lehet* probléma megnyitására, tényleges végiggondolására, a vele kapcsolatos előítéletek meghaladására irányuló szörványosan jelentkező teoretikus-kritikai erőfeszítéseket rendre

a háttérbe szorítják, vagy egyenesen kiiktatják a nyilvánosságból.

Az erdélyi szellemi helyzettől eltérően ifj. Fekete Károly már a kilencvenes évek elejétől olyan Makkai-kutatásokat kezdeményezett, amelyek túllépnek a kisebbségi tudati beidegződéseken és az ideologikus színezetű elfogultságokon, s az objektivitás szempontjait érvényesítő kellő távolságtartással közelítenek Makkai teljesítményeinek az értékeléséhez. Ennek – a szemléletváltás lehetőségeit is magában hordozó – folyamatnak fontos mozzanatát képezte a Makkai *Magunk revíziója* című munkájának az újrakiadásához (Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998) írt előtanulmány (*A kisebbségi létparadoxon tusája Makkai Sándornál. Pályakép*), amely Makkai Sándor pályaképének jól struktúrált, az életemények és a szellemi megvalósítások közötti bonyolult összefüggések legfinomabb árnyalataira is mindvégig tekintettel levő felvázolása. Itt a korabeli dokumentumok által tanúsított hiteles és részletes tájékoztatást is kapunk a Makkai expatriálásának háttérében lezajlott eseményekről, valamint azok szubjektív-lelki és társadalmi-politikai indítékairól.

Jelen kötet, amint alcíme is mutatja, a szerző Makkaiival kapcsolatos tanulmányaiából tartalmaz válogatást. A tanulmányok egyrészt magukban foglalják mindazokat a kutatási eredményeket, amelyeket a szerző 1997-ben Debrecenben megjelentetett *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága* című munkájában összegzett, másrészt az újabb Makkai-kutatások eredményeivel gazdagítják, árnyalják, finomítják s számos realizisztikus vonással egészítik ki az ifj. Fekete Károly tudományos munkásságában megrajzolódó Makkai-képet.

A négy tematikai egységre tagolódó gyűjtemény összesen 12 tanulmányt tartalmaz. Az egyes tematikai egységek azokat az írásokat csoportosítják, amelyek Makkai életének és pályájának egy-egy meghatározó dimenziójára összpontosítanak, oly módon, hogy egyszerre világítják meg azt az intézményi, közösségi és történelmi összefüggésekbe ágyazódó szubjektív, személyes oldaláról, valamint a szakmai és alkotói összetevői irányából.

Az első tematikai egység – *Adalékok a pályakezdéshez* – Makkai professzori, lelkipásztori, valamint pedagógiai, valláspedagógiai munkásságának szentelt tanulmányokat ölel fel. Ezek az írások Makkai személyiségének, munkásságának, felkészültségének azokat az alapvető vonásait emelik ki, amelyek mind a gyakorlati teológia, rendszeres teológia, pasztorális teológia tanszékeken kifejtett kolozsvári, sárospataki, debreceni professzori oktatói munkáját, a Schneller István pedagógiájában és a Böhm Károly-i filozófiában megalapozott, a teológusképzés és az egyházépítés gyakorlati tapasztalataiban mélyen benne gyökerező vallásbölcseleti, pedagógiai és valláspedagógiai munkásságát, mind pedig a gyakorló lelkipásztori és egyházszervezői tevékenységét, a Vécsei Szövetség megalakításában és működtetésében vállalt szerepét egységesen jellemzik. Ilyenek a filozófiailag is megalapozott, a hagyományos értékek átértékeléséhez szükséges új értékelési szempontok bevezetésére is képes önálló teológiai gondolkodásmód érvényesítése, a hitből fakadó erkölcsiség és a tudomány szabadságának az összeegyeztetése, a gondolkodás és a cselekvés, az igehirdetés és egyházszervezés szerves összekapcsolása, a koncepciózus, elméletileg következetesen végiggondolt, de ugyanakkor a közvetlen tapasztalatokban gyökerező és végső céljaiban mindig is gyakorlati orientációjú tanítás és nevelés mindenkori összefonódása. A tanulmányok szerzőjének külön kutatói érdemet kölcsönöz az annak a kimutatására irányuló törekvés, hogy mindezek a meghatározó vonások hogyan vonulnak végig Makkai egész életpályáján, egy egységes életút és integráns személyiség összetevőiként jelenítve meg az elemzés során elkülöníthető szakaszokat és komponenseket. Csakis ennek a személyiségbeli és cselekvésbeli integritásnak a nézőpontjából válik ténylegesen érthetővé számunkra, hogy miként tágul ki Makkai vallásbölcseleti, nevelési és egyházszervezői koncepciója egy átfogó, a kisebbségi létnek alapot és keretet nyújtó kultúraszemléletté – a kultúra mint művelt emberek, értékes művek és célszerű szervezetek „organikus egysége” –, s miként bontakozhat ki az egyén lelki, szellemi és

magatartásbeli formálására irányuló nevelési eszményekből és célkitűzésekből a kisebbségi közönségi nevelésnek, majd a magyar nemzetnevelésnek a „lelki impériumot” és egy erkölcsi alapokra épített igazi európaiságot – „európai erények” megvalósítását „Európa bűnei nélkül” – megcélzó átfogó és koherens programja.

A kötet második tematikai egysége – *Termékenyítő hatások* – a Makkai élet- és világszemléletét, teológiai és filozófiai képzettségét döntően befolyásoló szellemi hatásoknak, az életét végigkísérő meghatározó emberi-szakmai kapcsolatainak, barátságainak szentelt szisztematikus tanulmányokat gyűjti egybe. Ezekből kiderül, hogy Böhm Károly filozófiai rendszere nyújtotta Makkai gondolkodásának filozófiai alapjait; a Ravasz Lászlóval kiépített kezdeti tanár-diák kapcsolat egész életét végigkísérve annak minden szakaszában folyamatosan formáló és termékenyítő hatást fejtett ki a teológiai koncepciójára, igehirdetői és egyházszervezői indíttatásaira; a Reményik Sándorhoz fűződő kapcsolata a „leglelkibb és legszellemibb” barátság élményét jelentette, amelyet „a közös életeszmények tisztelete és szolgálata” jellemezett.

A kötet szerzője külön tematikai egységbe gyűjtötte azokat a tanulmányokat, amelyek Makkainak az elméleti munkásságát és a gyakorlati egyházszervezői tevékenységét egységbe foglaló, a keresztyén nemzeti öntudatra, az egyház és a nemzet kapcsolatára, az egyház missziói tevékenységére irányuló koncepcióit vizsgálják, amelyek nemcsak a kortársak szintjén zajló, hanem utóregésekben sokszor máig ható vitákat gerjesztettek. A *Népemmel az egyházért* címet viselő tematikai egységben megjelenő tanulmányokban a szerző az adekvát történelmi-politikai, eszmetörténeti, egyház- és vallástörténeti kontextus megrajzolásával, a valós tényeket és összefüggéseket megvilágító adatok feltárásával a Makkai-szövegekből kiemelt gondolatok számára helyes értelmezési horizontot teremt. E tanulmányokban nemcsak hogy nyilvánvalóvá válik Makkai nemzetkoncepciójának teológiai és filozófiai megalapozottsága, különös

tekintettel az „evangélium-nemzetiség”, „evangélium-nacionalizmus” Karl Barth-féle felfogásával való kapcsolatára is, hanem az ezáltal megnyitott horizontban válnak ténylegesen értelmezhetőkké és megérthetőkké azok a Makkai által megfogalmazott s a köztudatba sokszor bravúros stilisztikai-retorikai fogásokkal bevitt, olykor szállóigévé átminősülő sajátos nyelvi-gondolati metaforák és jelszavak is – „népemmel az egyházért”, „politikai nemzetből lelki nemzetet”, „nemzetnevelő gyülekezet”, „kálvinista demokrácia”, „embernek lenni – magyarul” –, amelyek révén az „egyház és nemzet” szinoptikus kapcsolatát Makkai inspiratív, pezsgő szellemi tartalommal töltheti fel. Külön figyelmet érdemel az a körültekintő felvázolás és aprólékos összehasonlító elemzés, amellyel ifj. Fekete Károly a tematikai tömb harmadik tanulmányában Makkai Sándor és a vele kortárs, hasonlóképpen kiemelkedő képzettségű és tehetségű magyarországi teológus, Victor János misszióértelmezésének az összehasonlításával foglalkozik. A szerző lépésről lépésre végigkísérve a két teológus között kibontakozott vita főbb mozzanatait tudományos precizitással tárja fel a szemléletbeli és teológiai különbségek, valamint a Makkai-féle misszió-értelmezésnek az erdélyi népegyház hagyományához, az ottani gyakorlati teológia eredményeihez való kötődései dacára felismerhető lényegi megfeleléseket a vita hevében ütköztetett koncepciókban, amelyek az egyház küldetésével és tevékenységeivel kapcsolatos gondolkodásmód megújítása számára közös alapul szolgálhatnak.

Végül a kötet negyedik tematikai egységében – *Művészetek vonzásában* – azok az írások kaptak helyet, amelyekben a szerző Makkait mint művészt, irodalmárt, közéleti személyiséget jeleníti meg. Itt betekintést nyerhetünk nemcsak Makkai Sándor irodalmi hagyatékába, hanem az általa irt szépirodalmi művek és a kisebbségi-nemzetiségi kritikai tudatot ébresztő, irodalmi értékeket is hordozó esszék olykor viharos vitákat keltő, ellentétes értékeléseket szülő fogadtatásaiába is. Továbbá először találkozhatunk itt eddig kiadatlan Makkai-versekkel, és bepillantást nyerhetünk Makkainak a festészet iránti

vonzalmát tanúsító vázlatfüzetébe. A tanulmányok szerzője ez esetben is arra törekszik, hogy Makkai alkotói személyiségének itt először nyilvánosság elé tárta a Makkai-portrét a bensőségesség erejével megvilágító darbjait a szükséges információk hozzáadásával és kontextuális értékű magyarázatokkal ellátva bocsássa az olvasó-szemlélő elé.

A kötet anyagát kiegészítő *Függelék* a Makkai Sándor életpályája iránt érdeklődők számára ez idáig kevésbé hozzáférhető fontos dokumentumokat tartalmaz. Itt olvashatóakká válnak az 1945-ös népbírószági tárgyalásával kapcsolatos iratok: a debreceni népügyészség vádemelése Makkai *Tudománnyal és fegyverrel* című, 1939-ben megjelent nemzetpedagógiai művében foglaltak miatt, Makkai védekező beszéde, valamint egy részlet a mellette kiálló teológiai hallgatók leveléből. A vádemeléssel és Makkai felmentésének körülményeivel ifj. Fekete Károly a tanulmányokban több helyütt is részletesen foglalkozik. Az iratok szövegeivel való megismerkedés viszont helyesebb

irányba terelheti az értelmezéseket, s elősegítheti Makkai nemzetfelfogásának az eddigieknél árnyaltabb, valóságghűbb, igazságközelibb megértését.

A kötet tanulmányait a szerző úgy válogatta össze, hogy az olvasó teljes, átfogó képet kaphasson Makkai bonyolult, ellentmondásosságoktól korántsem mentes személyiségéről, s lehetővé váljon egy olyan koherens, a külső, történelmi-politikai kontextuális körülményeket és a belsőleg átélt lelki-szellemi élményeket egyaránt felölelő egységes magyarázó-értelmező rendszer megteremtése, amely a Makkai szerteágazó elméleti, oktatói, egyházszerzői, irodalmi-művészeti tevékenységével kapcsolatos ismeretek összességére kiterjedhet. Úgy véljük, hogy a kötetbe foglalt tanulmányok szerzőjének, ifj. Fekete Károlynak sikerült megalakítania egy ilyen rendszert, s ennél fogva most közzétett tanulmánykötete a további Makkai-kutatások nélkülözhetetlen alapművévé válhat.

Veress Károly